

Горенко В. М.,

аспірантка кафедри української мови

літературно-мовного факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

СКЛАДОВІ ЛІНГВОКОНЦЕПТИ ПРОСТІР, МІСЦЕ, ЧАС У ЛІНГВОМЕНТАЛЬНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СВІТУ ПОЕТИКИ І. ПЕРЕПЕЛЯКА

Анотація. У статті висвітлюються лінгвоконцепти ПРОСТІР, МІСЦЕ, ЧАС у лінгвоментальній інтерпретації світу поезики Івана Перепеляка. Розглядається, що основними компонентами лінгвоментальної структури концепту СВІТ поет вибирає зазначені концепти, які виконують різні смислові моделі крізь призму мовомисленнєвих образів. Детально висвітлюється когніотип ПРОСТІР, що в художній семантиці вербалізується через макрообраз України, яка у віршах, поемах, сонетах містить узагальнені й асоціативні образи, місце знаходження та часового виміру. Зазначається, що лінгвальне вираження часу репрезентовано автором парадигмою слів – «рік», «місяць», «день», «ніч», «пора», «вічність», «минуле», «майбутнє», «дитинство», «юність», «рано», «пізно», «початок», «кінець». Згадується, що в поезіях митець органічно поєднує концепт ЧАС із компонентами «весна», «осінь» на позначення антитектичних настроєвих відтінків у житті людини. Зазначається, що часові уявлення у творах І. Перепеляка часто пов'язуються з місцезнаходженням та перебуванням ліричного героя в різних куточках світу – на чужині, в рідному селі, на лоні природи серед яскравих історичних подій у житті українського народу. Зазначається, що концепт МІСЦЕ пов'язаний із багатьма антропонімами, гідронімами, хоронімами, які вражають читача бездоганними знаннями І. Перепеляка з історії та географії. Аналізуючи ряд поезій, ми побачили, як складові лінгвоконцепти ПРОСТІР – МІСЦЕ – ЧАС набувають нових художньо-семантичних наповнень: БОРОТЬБА, ВИЗВОЛЕННЯ, КОХАННЯ, ПОЧУТТЯ, ЖИТТЯ, МИНУЛЕ, МАЙБУТНЄ. Зазначається, що характерною ознакою лінгвоментальної інтерпретації часопросторових наповнень тісно пов'язані з місцем події, перебуванням поета, тому вічність і безмежність указаних парадигм органічно асоціюються з перетвореннями в природі і душевному стані митця. Зазначається, що мовний образ ПРОСТОРИ, МІСЦЯ, ЧАСУ в художніх полотнах І. Перепеляка яскраво вибарвлюється власне авторським поетичним ідіостилем.

Ключові слова: лінгвоконцепт, простір, місце, час, когніотип, вербалізація, інтерпретація.

Постановка проблеми. Творчість Івана Перепеляка є нині малодослідженою, тому становить значний інтерес для мовознавців. Когніотип СВІТ має базовий характер у мовомисленні Івана Михайловича. У мовотворчості поета він представлений лінгвоконцептами ПРОСТІР, МІСЦЕ, ЧАС. Споглядання просторових реалій переростає в авторське осмислення безмежності світу, його нескінченності певної окресленості, породжує поетичні інтерпретації про вічність і минулість буття. У статті виявлено, як саме автор використовує зазначені лінгвоконцепти та яким чином вони корелюють із когніотипом СВІТ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать Івана Михайловича Перепеляка нині є маловивченою в плані епохи та літературно-художнього процесу, тому становить великий інтерес для багатьох шанувальників його різнопланової постаті. Життя і творчість поета досліджував у свій час відомий нам літературний критик, доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Ігор Михайлин. Для дослідника Іван Перепеляк – це нащадок видатного філософа Григорія Сковороди, який став для поета прикладом та втіленням мудрості сприйняття навколишнього світу. Досліджуючи мовотворчість Івана Михайловича, простежуємо схожість його філософських поглядів із поглядами видатного філософа.

Мета статті. Літературна спадщина поета відрізняється різножанровістю віршів та поем. Тому, аналізуючи твори митця, ми дослідили, як лінгвоконцепти ПРОСТІР, МІСЦЕ ТА ЧАС співвідносяться з концептом СВІТ.

Виклад основного матеріалу. Для поета Івана Перепеляка стихія водного простору набуває структуровану та багатшарову цілісність мовних образів річки, моря, океану, тому що вони є близькими автору з його життєвого досвіду: наприклад, створюючи свою «Кубинську поему» [2, с. 85], присвячену пам'яті Ернесто Че Гевари, Іван Перепеляк мав на меті подати читачеві просторові, масштабні, морські замальовки побаченого під час перебування на військовій службі: «*иторм у Карибському морі...*», «*море розводить плечима, / круто здимаючи груди...*», «*море двигить огромом, / глянеш – підкошує ноги*». І. Перепеляк тяжіє до акцентованого використання ключових концептів ВОДА – РІЧКА: «*біжить вода*» [2, с. 551], «*у воді мій перстень*» [2, с. 76], «*пругка вода*» [2, с. 551], «*туман-вода*» [3, с. 121], «*снігова вода*» [3, с. 122], «*зоринь-вода*» [3, с. 124].

Зосереджуючись на багатогранній і невичерпній просторовості та аналізуючи авторську інтерпретацію цієї категорії, можна стверджувати про романтичність концептів ВОДА – МОРЕ, що є прямим віддзеркаленням плинності нашого життя, буття кожної свідомої людини, світу з незбагненними таємницями живої природи: «*за тридев'ять морів*» [2, с. 69], «*сніжені моря*» [2, с. 69], «*у морі човни чужі*» [2, с. 72]. Органічно метафоризує автор парадигму «*вода-море-хвиля*»: «*чорні хвилі дибки звідусюди*» [2, с. 77]; «*співуча хвиля напливе*» [2, с. 79]; «*і хвиля сонячно-прозора / Дасть трохи світла і мені*» [2, с. 79].

Визначальним у творчості Івана Перепеляка є створення художньо-семантичної площини ПОВІТРЯ – НЕБО – ДАЛЕЧІНЬ (ГОРА), що спрямована на утвердження ідеї волі, розквітості, особливого відчуття власного світу в собі, прагнення сво-

боди, духовної незалежності. Родзинкою цієї концептуалізації можна назвати такі художні означення «сонячно-небесний знак пернача», «акварельно-чистий». Нерідко концепт НЕБО персоніфікується у низці поезій: «небо впало» [2, с. 77], «як небо прихилилося» [2, с. 129], «як небо схмарніє» [2, с. 132].

У мовно-поетичному просторі образ неба є симбіозом між мінливим світом, думкою і власним душевним самозаглибленням героїв. Іван Перепеляк у більшості віршів образно узагальнює думки і почуття, що реалізуються навколо істини про єдність реального і вигаданого, землі і космосу, людини і довкілля. Тому важливо для читача помітити суперечливий зв'язок мікро- і макросвіту, моделювати різні аспекти взаємозв'язку об'єкта і суб'єкта, адже так важливо аналізувати поетів світ у відзеркаленні його поетичного мовосвіту крізь призму архетипного концепту НЕБО. Варто зауважити на репрезентації мовного образу неба (небес), що означають конкретне або абстрактне місце. Це чітко помічаємо в низці обставин: «небом котяться хвилі, немов в океані, / Він випроста думки твої до неба» [2, с. 281]; «На вечірнім небі літо / Малює блискавками сніг» [2, с. 397]; «вода далеко відпливає / Під небом голубим високих днів» [2, с. 551]; «нема мені в небі виправдання» [2, с. 576].

Як бачимо, Іван Перепеляк інколи тяжіє до акцентованого використання ключових просторових концептів, які репрезентують у низці художньо-поетичних ситуацій. Митець показує простір водний, морський, небесний, безкрайній і прагне передавати їх образно крізь призму явищ природи, автобіографічних спогадів, людських мрій та сподівань.

Аналізуючи лінгвоментальну інтерпретацію СВІТУ у творах Івана Перепеляка, ми дослідили концептуальність образу ЗЕМЛІ в її багатовекторному зображенні. Необхідно розглянути цей концепт у контексті мовно-поетичної репрезентації виміру духовно-символічних об'єктів – земля – батьківщина – ліс – степ – гори – долини – історія – буття – природа тощо. Важливо уявляти образ землі з багатьох сторін: місце, де можна знайти захист, притулок, радість життя; місце, заселене людьми, які мають свій побут, звичаї, традиції, віросповідання; класичне місце, де розгортаються певні історичні події в реальному та ідеальному висвітленні; місце, де поєднуються особиста доля митця із долею народу. У творчості Івана Перепеляка символічний образ ЗЕМЛІ спрямований на утвердження ідеї любові до батьківщини, рідної домівки, місць, де пройшли незабутні дитячі та юнацькі роки: «Любов-невольницю до рідної землі / У злото-срібло я переливаю» [2, с. 44]; «В тіні меча спинивсь він самото / На батьківській землі, як у вигнанні» [2, с. 45]; «На березі чужому. Ув імлі / Моя сховалась білостінна хата... / Знайшов я грудку рідної землі...» [2, с. 71]. Не важко помітити, що Перепеляків концепт ЗЕМЛЯ ніби знаходиться в опозиції до символу НЕБО, але згідно з основними ідеями такого підходу художник слова репрезентує концептуальну органічну модель світу, до якого входять елементи простору, часової організації, географічне розташування, риси характеру людини. Тому нерідко земля виступає як самостійне явище, живий образ, «олюднений» простір. Можна побачити авторське використання вербальних формул «чужа земля», «інший світ», «вся земля», що передають усеохопний характер його погляду, є готовими образними засобами-моделями: «А ти не віриш: то земля чужа!» [2, с. 70]; «На землю стривожено пада / беззоряна ніч морська» [2, с. 72]; «В чужій землі померти невтямки» [2, с. 73].

Висока насиченість використання семантичних сфер СТЕП, ПОЛЕ, ОБРІЙ, ЛУКИ пояснюється баченням автора як місць усамітнення, описовості, устремління. СТЕП: «безсмертний степ, як материнська пісня» [4, с. 116]; «любив степи, спішив у Оболонь, / Де його муза, вдягнута в огонь» [4, с. 129]. ПОЛЕ: «Це поле сумнооке – даль полинна...» [4, с. 57]; «Йї подамся в жнивне поле навпростець, / Щоб там із піснею хліба косити!» [4, с. 120]. ОБРІЙ: «Осінній обрій тане з кожним днем» [4, с. 157]; «Душа ж незвечоріла – лебедіє! / Знов квітом сподівання багатіє, / На обрії поспіша, у вир весни» [4, с. 256]. ЛУКИ: «Зів'яли трави на лугах... І золото журби / Прозорим листям обліта на річку голубу...» [4, с. 127]; «Здригаючись, коли гарячий вітер повіє різнотрав'ям із лугів» [4, с. 140].

Ми чітко бачимо, як у поезії вербалізуються інші семантичні площини: БЕРЕГ, САД, ГАЙ: «Я стою на березі тропічній» [4, с. 36]; «О доле, потерти це – закликаю, / Ген берег твій на овиді сльози!» [4, с. 38]. САД: «Кличе в сад багатий дзвоном яблук літо» [4, с. 58]; «Згадаю сад у білому вбранні - / Що цвів колись, тепер стоїть в задумі» [4, с. 261]. ГАЙ: «Мені диво це відкрилось над Сулою: / У багрянець одягалися гай» [4, с. 249]; «Там уже, о мила, не збагнути, / Висох до коріння зелен-гай» [4, с. 299].

Концепт ЧАС – багатозначна лексема, тому важливо сприймати цю категорію, філософськи осмислюючи індивідуально авторські уявлення, що дає змогу розглядати його «як концепт світобачення, наскрізний образ, значущий для світобачення національно-культурної картини світу» [1, с. 15].

У процесі дослідження мовотворчого полотна І. Перепеляка ми звернули увагу на авторські часові виміри явищ, подій, роздумів, мрій, станів та інших форм буття. Важливо знати в процесі аналізу будь-якої поезії лінгвальне вираження часу, що репрезентовано його одиницями: «минуле – сьогодні – майбутнє», «початок – кінець», «вік – століття – рік – місяць – день – ніч – ранок – вечір – година – хвилина – секунда – мить» тощо. У своєму мовно-художньому хронотопі Іван Перепеляк активно звертається до часових континуумів «вік – століття – роки»: «Мені було потрібно вік прожити» [2, с. 111]; «Що сто віків лежить біля порога» [2, с. 116]; «Відав землі по краплі цілий вік» [2, с. 260]; «Крізь хащі пробиваючись віків, / Несла свою раїну Україна» [3, с. 104]; «Століття ж, перевищивши ліміт, кладуть нові надії у колиску» [2, с. 299]; «Любов моя в «Народженні Венери», / Яка здолає далечинь століть!» [3, с. 294]; «Був рік якраз отой після війни» [2, с. 261].

У художній свідомості І. Перепеляка час має зміст певного образу і має відповідні характеристики та властивості, розчленовані на частини та структурні складові частини. Погодьмося, що пори року є для кожного митця по-своєму цікавими і значущими, тому поет так майстерно репрезентує ці часові відрізки. Маємо на меті продемонструвати, як майстер слова використовує концепти ВЕСНА, ЛІТО, ОСІНЬ, ЗИМА та їх граматичні категорії (прикметники, дієслова, дієприслівники, прислівники) у творчому доробку.

ВЕСНА: «Допоки весна, що закоханий душу лоскоче» [2, с. 132]; «Весна гостюватиме зупинилась в селі» [2, с. 262]; «І слова небуденні звучать / Про весну й посівну» [2, с. 279]. Поет майстерно конкретизує цю чудову пору року через парадигму слів – «березень», «квітень», «травень»: «Ти мій хлопче, мій березню, а були ж ми упарі, зеленочубий мій березню» [3, с. 154]; «Поки соловейко тьохкає із квітня; Справляє

квітень іменини / Квітень..., / Не минувши мого / Щастя, / Надію світлу в серці породив [3, с. 128]; *«Травневу радість не забудь мені, / Пташині щибети і перші квіти»* [3, с. 132]; *«А зараз із Травневого параду / Худчій, хатай валізи і плаща»* [3, с. 272]; ЛІТО: *«А на вечірнім небі літо малює блискавками сні»* [3, с. 127]; *«У далечині медами котить літо»* [3, с. 551]. Маємо приклади конкретного вживання місяців літньої пори: *«Гей, червене поле, / Смуток одведи»* [3, с. 124]; *«Одгуляв на луках/ Липень»* [3, с. 142]; *«У серпневу у затоку / Повагом забрів»* [3, с. 142]; *«Серпень плідоріддям всі гілки обсіпав»* [3, с. 137]. ОСІНЬ: *«На обрії, де осінь гне тополлю»* [2, с. 28]; *«Прийди до мене, осінь нещаслива»* [2, с. 193]; *«Та чомусь усе більше осінь ждуть»* [2, с. 273]. Цікаво, що І. Перепеляк нерідко звертається до цієї пори року, бо народився він восени в листопаді і створив низку творів, перебуваючи в похилому (осінньому) віці: *«Я народився в листопаді / У той же день робота закінчилася у полі»* [2, с. 250]; *«Несподівано: / ну, справді, як весною, / Заспівали в листопаді солов'ї»* [3, с. 501]. ЗИМА: *«Зима! На обрії клени / Загрузили у сніжній пустелі»* [3, с. 152]; *«Раптовий сніг далекої зими / Із пам'яті не забулю ніколи»* [2, с. 151]. Автор репрезентує у зимовий часовий континуум такі складники: *«Ковтає холодні версти / Посічена січнем імла, Тепла не жди! Січневі небеса / На стежку накликають веремію»* [3, с. 152]; *«Стерплю твої докір і безжурний сміх, / І холоди лютневої завії»* [3, с. 476].

Іноді поет художньо осмислює не лише реальну пору року, а як ірреальний стан людського буття. Маємо такі приклади з поезії *«Ще учора говорилось: / Нівроку... І хоча ще осінь котить жартом, / Думається: - Як же все в житті?; Вчора ж маєвом ціли зеленим, / А сьогодні – в сріблінні дуби; Та невже, – питаю, – в ліс приходять осінь? / А мені ж тебе так хочеться любити!»*. Можна помітити у мовомисленні митця поєднання двох часових концептів: *«Вічне джерело, / Що влітку / Струменіло по кроні, / Зимую не замерзало / Й напувало всіх нас / Живою водою»* [2, с. 297]; *«Нагріє душу – Обдихає зима, / А там, дивися, повесніє вітер»* [3, с. 167].

Домінантою у трактуванні художнього часу І. Перепеляка є традиційні фрагменти доби *«день і ніч»*, хоча часовими відрізками вважаються інші категорії *«ранок, вечір, полудень тощо»*. Характеризуючи мовно-художню репрезентацію часових вимірів, варто наголосити на сукупності їхніх характеристик – змістових, структурних, загальномовних, ідіостильових. Для поета ці поняття відіграють антитетичні настроєві відтінки, індивідуально-авторські уявлення, почуття, сприйняття феномена світобачення. Наведемо ряд прикладів, де поет прагне репрезентувати ці традиційні часові відрізки: ДЕНЬ: *«Україно! / У твоїй день погожий / Щастя нам судилося одне»* [2, с. 37]; *«Тоді в козацькі дні давноминулі / ...брами відмикали...»* [2, с. 32]; *«Тоді їй так скажу над морем: / – Свої ти знала кращі дні»* [2, с. 79]. Майстер слова опозиційно малює символічний образ ночі крізь призму художньо-сислової парадигми НІЧ – ТЕМРЯВА – СМУТОК – ПЕЧАЛЬ – ХОЛОД – САМОТНІСТЬ тощо. Читачі відчувають, як ця настроєвість виражає стан ліричного героя: *«Тулюсь до вогнища, / Від ночі одвернувшись»* [2, с. 28]; *«На землю стривожено пада / Беззоряна ніч морська»* [2, с. 72]; *«Так зимно у палкій тропічній ночі»* [2, с. 74].

Для вербалізації відрізків доби поет у своїй мовотворчості нерідко використовує смислові парадигми: РАНОК – ПОЛУДЕНЬ – ВЕЧІР тощо. Варто зазначити, що ці поняття характеризу-

ються метафоризацією, епітетизацією, індивідуально-авторським осмисленням, побудовою різних граматичних форм: *«У борозні лягли сточити дні, / Ночі вколосали вільгу тишу / Я до ранку задаю мить, / Щоб збагнути високосний спокій»* [2, с. 385]; *«Вечір підійма крило вишневе, / Кида срібло на твої сліди»* [2, с. 265].

Поєднуючи пейзажні, громадянські та інтимні мотиви І. Перепеляк репрезентує слова: *учора, сьогодні, завтра* з метою їх органічного поєднання з часовим виміром доби: *«Де вперше я збагнув учора / Свою любов і смуток свій»* [2, с. 83]. *«Скажу сьогодні без гордині. / Себе пізнав я в тім хлопчині»* [2, с. 258]; *«Завтра в путь... / Для тебе – це вже звичне...»* [2, с. 69]. Доречно зауважити про майстерність поета до вживання не тільки довгих, тривалих часових континуумів, а й коротких, миттєвих відрізків буття: *«Зозуля не роки накувала – місяці»* [2, с. 192]; *«У безрадісну чорну хвилину / Зажурився, душа ледь не плаче»* [2, с. 206]; *«Все в прірву котиться к лихій годині»* [2, с. 208].

Художньо-семантична реалізація концепту ЧАС репрезентується в майстерному й продуктивному використанні двох і більше часових відрізків у Перепеляковому мовосвіті. Це можна помітити з рядків деяких його поезій: *«У вирі канули не дні, а роки / Дорогу над проваллям не спинить...»* [3, с. 496]; *«Та почало вечорити, ніч підступає боком»* [3, с. 144].

Висновки. Як бачимо, в мовомисленні І. Перепеляка концепти ПРОСТІР, МІСЦЕ, ЧАС включають в себе як людські, так і позалюдські реалії. Майстер слова, як бачимо з творів, вчиться в природи, сприймає її красу і неповторність, захоплюється жадобою пізнання, досліджує витoki будь-якого явища, створює авторсько-індивідуальні картини світу, до речі, поет будує свою словесно-художню модель, глибоко осмислюючи унікальну особливість довкілля поєднуватися в художньо-семантичній площині ВОДА – ПОВІТРЯ – ЗЕМЛЯ, що органічно поєднані в часовому вимірі, і запрошує читача до своєї поетичної моделі крізь призму мовно-концептуальної картини світу та індивідуально-філософських позицій ліричного героя. Отже, справжній митець має змогу зрозуміти таємницю єднання людини і природи і усвідомлює загадковість багатовекторного світу. І як ми вже зазначали, поетичний мовосвіт І. Перепеляка складається з досить розгалуженої системи образів, що узагальнюють ті думки й почуття автора, які репрезентують концепт ЗЕМЛЯ. У низці поезій автор використовує синонімічні образи цього поняття: *«батьківщина, рідний край, Вітчизна, село»*, тому атрибутом цих символів виступає національно-визвольна боротьба українського народу протягом усієї історії: Художньо-семантичне осмислення концепту ЗЕМЛЯ співвідноситься з ідеалом, до якого прагнуть герої творів І. Перепеляка. Як бачимо, що І. Перепеляк як справжній майстер художнього зору наповнює художньо-семантичну сферу ЗЕМЛЯ – ПРИРОДА символічними образами конкретних місць, куточків, що підкреслюють багатозаровість настроїв і почуттів автора. І. Перепеляк у результаті особливого сприйняття світу будує мовне полотно в площині часопростору, оскільки фактор часу відіграє важливу роль у створенні моделі світу.

Література:

1. Алефиренко Н.Ф. Теория языка. Вводный курс. Учебник. Москва : Академия, 2004. 368 с.
2. Перепеляк І.М. Поезії та поеми. Т. 1. Харків : Майдан, 2013. 592с.
3. Перепеляк І.М. Поезії та поеми. Т. 2. Харків : Майдан, 2013. 632с.
4. Перепеляк. І.М. Полтавські сонети. 2-ге вид., доповнене. Харків : Майдан, 2018. 328 с.

Gorenko V. Component language concepts SPACE, PLACE, TIME in the linguo-mental interpretation of the poetic world by I. Perepelyak

Summary. The article covers the linguistic concepts of SPACE, PLACE, TIME in the linguistic interpretation of the world of poetics by Ivan Perepelyak. It is considered that the poet chooses these concepts as the main components of the linguo-mental structure of the concept of the WORLD, which perform different semantic models through the prism of linguistic images. The cognotype SPACE, which is verbalized in artistic semantics through the macro-image of Ukraine, which in poems, poems, sonnets contains generalized and associative images, location and temporal dimension, is covered in detail. It is noted that the linguistic expression of time is represented by the author's paradigm of words – “year”, “month”, “day”, “night”, “time”, “eternity”, “past”, “future”, “childhood”, “youth”, “Early”, “late”, “beginning”, “end”. It is mentioned that in poetry the artist organically combines the concept of TIME with the components “spring”, “autumn” to denote antithetical mood shades in human life. It is noted that temporal representations in the works

of I. Perepelyak are often associated with the location and stay of the lyrical hero in different parts of the world – abroad, in his native village, in the bosom of nature among the bright historical events in the life of the Ukrainian people. It is noted that the concept of PLACE is associated with many anthroponyms, hydronyms, choronyms, which impress the reader with impeccable knowledge of I. Perepelyak in history and geography. Analyzing a number of poems, we saw how the components of the linguistic concepts SPACE – PLACE – TIME acquire new artistic and semantic content: STRUGGLE, LIBERATION, LOVE, FEELING, LIFE, PAST, FUTURE. It is noted that a characteristic feature of the linguistic interpretation of space-time content is closely related to the scene, the poet's stay, so the eternity and infinity of these paradigms are organically associated with transformations in nature and in the mental state of the artist. It is noted that the linguistic image of SPACE, PLACE, TIME in the paintings of I. Perepelyak is brightly colored by the author's poetic idiosyncrasy.

Key words: linguoconcept, space, place, time, cognotype, verbalization, interpretation.